

В'ячеслав КОРНІЄНКО, Наталія СІНКЕВИЧ (Київ)

НАПИСИ-ГРАФІТИ XVI–XVII СТОЛІТЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ НАВИ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО БІОГРАФІСТИКИ ТА ГЕНЕАЛОГІЇ

В умовах зростання дослідницької зацікавленості тематикою генеалогії окремих родин та біографій відомих персоналій досить відчутною проблемою лишається брак писемних пам'яток для періоду Середньовіччя та Раннього Нового часу. Така ситуація об'єктивно вимагає від дослідників пошуку нових методик та залучення додаткових видів джерел, одним із яких є епіграфічні пам'ятки цього періоду.

Попередні результати дослідження комплексу написів у центральній апсиді Софійського собору та їх аналіз у зв'язку з історією перебудови цієї частини храму були нами опубліковані раніше¹. У цій статті ми акцентуватимемо увагу на джерельних можливостях написів-графіті всієї центральної нави Софії Київської власне для висвітлення окремих питань генеалогії та біографістики XVI–XVII ст.

Тривалий час написи XVI–XVII ст. залишались поза рамками наукового дослідження, оскільки основну увагу епіграфістів привертали графіті давньоруського часу. Ситуація кардинально змінилася з листопада 2006 р., коли були розпочаті планомірні дослідження епіграфічних пам'яток Софії Київської, що передбачають введення у науковий обіг усього корпусу графіті храму, виконаних на його стінах упродовж XI – початку XVIII ст. Під час дослідження комплексу епіграфічних пам'яток центральної нави у головному вівтарі Софійського собору на мармурових панно декоративного фриза над синтроном було виявлено комплекс з вісімдесяти графіті XVI–XVII ст. Цей комплекс вирізняється серед загалу усіх написів передусім своєю хронологічною однорідністю. Тоді як на фресках собору репрезентовані графіті

---

¹ Корнієнко В. В., Сінкевич Н. О. Комплекс графіті центральної апсиди Софії Київської та деякі питання перебудови декоративного фриза над синтроном у XII–XIII, XVII–XVIII та XIX ст. // Труды Київської Духовної Академії. – К., 2009. – Число 6 (6): Спец. вип., присв. 300-літтю з дня упокоєння святителя Димитрія (Туптала), митрополита Ростовського: Мат-ли наук.-практ. конф. “Святитель Димитрій, митрополит Ростовський та його доба” (8–9 листопада 2009 р., м. Київ). – С. 60–72; Корнієнко В. В. К вопросу о времени создания, перестройки и реконструкции первоначального вида декора нижнего яруса главного алтаря Софии Киевской в свете новых эпиграфических исследований // Архитектурное наследие. – М., 2010. – № 53. – С. 5–24.

від XI до XVII ст., на мармурових плитах над синтроном наявні тільки написи ранньомодерного часу (більш ранні графіті виконані лише на крайній шиферній плиті панно).

Написи XVI–XVII ст. вирізняються значною варіативністю мови і формули написання, а також різноманітністю соціальних та конфесійних характеристик їхніх авторів. Мовна палітра графіті представлена латиною, польською, німецькою, церковнослов'янською та староукраїнською мовами. Переважна більшість графіті даного періоду виконана латиницею². Значна частина латиничних графіті датовані першою третиною XVII ст. – часом, коли Софія перебувала у віданні уніатського духовенства. Однак латиничні написи з'являються на стінах Софії Київської починаючи з 80-х років XVI ст. й побутують до кінця XVII ст.³. А отже, мова графіті не залежить від конфесії, під юрисдикцією якої перебував храм, а відображає загальну мовну ситуацію у шляхетсько-міщанському середовищі Речі Посполитої кінця XVI – XVII ст. Кириличних написів значно менше, наші спостереження показують, що вони виконувалися переважно духовенством, як унійним, так і православним.

Більшість графіті ранньомодерного часу належать до категорії так званих пам'ятних написів. Повна формула такого напису повинна містити три основні складові:

- 1) зазначення дати або лише року перебування в соборі;
- 2) фрази-зв'язки “*Був тут*”, “*Нус fuit*” або “*Byl tu*”;
- 3) вказівку особового (власного) та родового імен автора.

Втім, формули графіті мали відкриту структуру, здатну до розширення або, радше, до скорочення. Зокрема, доволі часто автори пропускали фразу-зв'язку, вказуючи лише рік перебування у храмі та особове й родове ім'я. В іншому випадку скорочення традиційної формули передбачало виконання лише третьої її частини, тобто видряпування особового та родового імен автора або тільки власного чи родового. Деяко рідше зустрічаємо приклади скорочення традиційної формули лише до вказівки року виконання. Розширення традиційної формули, як можемо встановити за наявними даними, передбачало вказівку місця походження автора, зазначення його приналежності до певного соціального стану (зокрема до духовенства).

Окрім пам'ятних, в означеному епіграфічному корпусі виявлено також кілька молитовних написів. Стандартною молитовною формулою XVI–XVII ст.

² Графіті написані латинською, німецькою та польською мовами, саме тому ми відмовились від застосування терміна “польські”, “латинські”, “німецькі”, назвавши їх “латиничними” за аналогією до застосування терміна “кириличні”.

³ Сінкевич Н. О., Корнієнко В. В. Латиничні графіті XVI–XVII ст. Софії Київської: до питання класифікації та атрибуції написів // Труды Київської Духовної Академії. – 2009. – Ч. 5: Спец. вип., присв. 300-літтю з дня упокоєння гетьмана Івана Мазепи. Матли наук.-практ. конф. “Гетьман Іван Мазепа – будівничий Української Православної Церкви” (22–23 вересня 2009 р., м. Київ). – С. 168.

є фраза “*спаси/пом’яни/помилуй раба свого такого-то*”. В окремих випадках до неї додаються рік виконання напису та вказується не лише особове, а й родове ім’я особи, за яку здійснюється молитва. Також слід зазначити, що серед молитовних графіті центральної нави Софії Київської виявлено один текст, складений за абсолютно індивідуальною формулою (запис Адріана Мартіновського, про що йтиметься нижче).

Ідентифікованих авторів графіті можемо розподілити на кілька основних суспільних, конфесійних і територіальних груп:

- 1) духовенство Святої Софії (православне чи уніатське);
- 2) римо-католицьке духовенство;
- 3) шляхта-урядники Київського воєводства;
- 4) військова залага Київського замку;
- 5) київські міщани;
- 6) шляхтичі, які тимчасово перебували у Києві.

Зупинимося детальніше на тих графіті, автори яких є чітко ідентифіковані, оскільки були знаними суспільними, церковними чи політичними діячами Речі Посполитої і чий автографи цікавлять нас як біографічне джерело. Для зручності читача всі написи далі розташовуються в порядку їхньої нумерації⁴.

Графіті № 1761. Анна з Кішок. Текст напису: р(ані) Ana z Kyjshek. Roku [1]59[9]⁵ ‘*пані Анна з Кішок. Року 1599*’. Очевидно, в записі згадується Анна († 1633 р.) зі шляхетської родини Кішок гербу Dąbrowa, дружина знаного політичного діяча першої половини XVII ст. віленського воєводи Христофора Радзивіла Перуна, активна донаторка православних храмів Речі Посполитої⁶.

Графіті № 1842. Мартін Волінський. Графіті прокреслене на фресці, що нині частково закрито олійною композицією XVIII ст. “Повернення

⁴ Нами було прийнято рішення продовжити суцільну нумерацію, застосовувану нашим попередником з вивчення київських епіграфічних пам’яток С. Висоцьким, котрим було опубліковано 416 написів та малюнків. Відповідно, всім нововиявленим графіті надаються порядкові номери від 417-го.

⁵ Згідно з прийнятою нами методикою (*Корнієнко В. В.* Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.). – К., 2010. – Ч. 1: Приділ св. Георгія Великомученика. – С. 6–7) під час реконструкції текстів використовуються чотири види дужок. У квадратних подаються втрачені внаслідок пошкоджень тиньку літери, у круглих – помилково або спеціально пропущені автором, у тому числі й при скороченні слів, у фігурних – реконструйовані за змістом слова або доповнення незакінчених слів, у скісних – випадкове подвоєння літер, обумовлене ушкодженням штукатурки в процесі видряпування літери й необхідністю її додаткового написання.

⁶ *Korona Polska przy złotej wolności starożytnemi Rycerstwa Polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego kleynotami naywyższymi Honorami Heroicznym, Męstwem y odwagą, Wytworną Nauką a naypierwey Cnotą, nauką Pobożnością, y Świątobliwością ozdobiona Potomnym zaś wiekom na zaszczyt y nieśmiertelną sławę Pamiętnych w tey Oyczyźnie Synow podana.* – T. drugi. Przez X. Kaspra Niesieckiego Societatis Jesu. – Lwów, 1738 (далі – *Niesiecki K.* *Korona Polska*). – S. 254.

блудного сина”, тому простежити вдасться не всі складові напису. Збережений текст графіті: Marci[n] Wo[lin]ski A[nno] D[omini]... ‘*Мартін Волинський року Божого...*’. Мартін належав до шляхетської родини гербу Abdank, що походить з Великого Князівства Литовського, він обіймав посаду подільського войського⁷.

Графіті № 1843. Станіслав Бзовський. Як і в попередньому випадку, частина складових напису закрита олійним живописом XVIII ст. Текст графіті: Sta[n]islaw [B]zow[s]ky 1... ‘*Станіслав Бзовський 1...*’. Станіслав Бзовський (1567–1637) є зною історичною особою. Монах-домініканець (у чернецтві Авраам), він був активним діячем ордену і Католицької Церкви свого часу, автором кількох історичних праць з церковної історії⁸. Наявність у Києві домініканського конвенту пояснює причину перебування Бзовського у Святій Софії.

Графіті № 1876. Олександр Копець. Текст напису: Alexander Kope[с] ‘*Олександр Копець*’. Родина Копців гербу Кроје походить з Великого Князівства Литовського. Генеалог К. Несецький згадує Олександра Копця, який у 1648 р. став брестським каштеляном⁹.

Графіті № 1877. Андрій Барський. Текст напису: Andr[zej] Bar[s]ky ‘*Андрій Барський*’. Ймовірно, автора напису слід ототожнити з відомим краківським правником та дипломатом, доктором світського та канонічного права Андрієм Кохлер-Барським († 1611 р.)¹⁰. Андрій, разом зі своїми рідними братами Яном та Матвієм, отримали шляхетство на сеймі у Варшаві в 1591 р.¹¹.

Графіті № 1884. Федір Ружинський (рис. 1). Текст напису: Федор(ъ) Ружинск[и](и) ‘*Федір Ружинський*’. Запис доповнений малюнком родового герба у вигляді вертикальної подвійної перехрещеної стріли¹². Ружинські є старовинним литовсько-руським князівським родом, який веде своє походження від Гедиміновичів¹³. Автором запису, вірогідно, є Федір Михайлович Ружинський. На жаль, інформації щодо цього представника родини Ружинських небагато. Зважаючи на те, що по смерті Федора Михайловича († до 1620 р.) його майно відійшло до родичів, нащадків по собі він не залишив¹⁴.

⁷ Niesiecki K. Korona Polska. – Lwów, 1743. – Т. 4. – С. 594–595.

⁸ Dypowska M. Bzowski Stanisław // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1937. – Т. 3. – С. 186–188.

⁹ Niesiecki K. Korona Polska. – Т. 2. – С. 598.

¹⁰ Barycz H. Barski-Kochler Andrzej // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1935. – Т. 1. – С. 307.

¹¹ Boniecki A. Herbarz Polski: wydanie nowe, elektroniczne / Dr Minakowski Publikacje Elektroniczne. – Kraków, 2002. – Т. 17. – С. 82 (www.przodkowie.com).

¹² Однороженко О. Князівська геральдика Волині середини XIV – XVIII ст. – Харків, 2008. – С. 151.

¹³ Niesiecki K. Korona Polska. – Т. 2. – С. 896–899.

¹⁴ Ворончук І. О. Родоводи волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст. (реконструкція родинних структур: методологія, методика, джерела): Науково-методичне видання. – К., 2009. – С. 125.

Графіті № 1886. Микола Вессель. Текст напису: *Był tu Mikolay Wessel an(no) Do(mini) 1585 'Був тут Микола Вессель року Божого 1585'*. Весселі деякий час проживали на Наддніпрянщині. Відомо, зокрема, що один з представників роду – Фелікс Вессель – займав у 1623–1641 рр. новгород-сіверський уряд¹⁵. Микола Вессель, згідно з інформацією Б. Папроцького, прославився своїми антитатарськими походами у XVI ст. Очевидно, він побував у Києві саме під час однієї зі своїх антитатарських кампаній.

Графіті № 1899. Христофор-Симон Окольський та Станіслав Окольський (?). Текст напису: *Był tu Kristow Szymo[n] Okolszki y Sztanisław ... roku 1589 'Був тут Христофор Симон Окольський та Станіслав ... року 1589'*. Закінчення другого рядка не простежується через сильну затертість поверхні мармурової плити, на якій виконане графіті, тому нам не вдається відновити повний текст напису. Втім, не виключено, що в останньому слові було вказане друге особове ім'я Станіслава й обидва вони належать до відомої подільської шляхетської родини Окольських гербу Rawisz¹⁶. Очевидно, під першим іменем згадується малолітній на той час Симон Окольський (1580–1653) – майбутній провінціал домініканського ордену, відомий теолог, історик і геральдик. Симон був онуком Яна Окольського, придворного сандомирського каштеляна Станіслава Мишковського, та сином Станіслава Окольського¹⁷. Ймовірно, саме Станіслав Окольський виконав запис на стіні Софії Київської, в якому вказав себе та сина.

Графіті № 1906. Олександр Єловицький. Текст напису: *Alexander Jelowicki a(nno) 1625 'Олександр Єловицький року 1625'*. Олександр є представником волинського магнатського роду Єловицьких. Відомо, що він у 1640-х рр. займав уряд кременецького войського і помер у 1647 р.¹⁸. Олександр також знаний як активний член Луцького православного братства та щедрий донатор братств, монастирів та шпиталів (у своєму заповіті він обдарував 12 найбільших православних монастирів України)¹⁹.

Графіті № 1909. Маріанна Завіша. Текст напису: *Rok(u) 1623. Zmiłaszczł się Maryanu Zawiszi 'Року 1623. Змилуйся Маріанни Завіші'*. Графіті виконане неправильною польською, воно взяте у квадратну рамку, причому автор спочатку прокреслив рамку, а потім почав вписувати до неї текст великими літерами. Він не розрахував розмірів рамки, тому замість

¹⁵ Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. – Kórnik, 2002. – Т. III. – Z. 4: Urzędnicy województw Kijowskiego i Chernihowskiego XV–XVIII wieku: spisy. – S. 204, 227.

¹⁶ *Niesiecki K.* Korona Polska. – Lwów, 1740. – Т. 3. – S. 426.

¹⁷ *Dworzaczek W., Świętochowski R.* Okolski Szymon // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1978. – Т. 23. – S. 679–681.

¹⁸ Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej / Pod red. A. Gąsiorowskiego. – Kórnik, 2007. – Т. III. – Z. 5: Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII w. Spisy. – S. 66.

¹⁹ *Довбищенко М. В.* Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст. – К., 2008. – С. 189, 195, 203, 206–207.

повної фрази, яку можемо гіпотетично реконструювати як “Року 1623. Змилуйся над душею Маріанни Завіші”, вжив скорочену “Року 1623. Змилуйся Маріанни Завіші”. Напис однозначно не може класифікуватися як автографічний, він є прикладом молитви автора графіті за іншу людину. Можемо припустити, що графіті виконано з ініціативи Яна Завіші – митрополичого урядника, який фігурує в судовому позові до Іпатія Потія 1607 р.²⁰

Графіті № 1910. Василь Комонницький (Комонецький). Текст напису: Wasylu Komonnycki a(nno) 1620 ‘Василь Комонницький року 1620’. Василь Комонницький відомий як київський міський радця 1630-х рр. Згідно з даними Н. Білоус, він був радцею на 1638 р., а перед цим, у 1635 р., склав пожертву на користь відбудови Десятинної церкви²¹. Отже, можемо охарактеризувати автора графіті як багатого та впливового міщанина, який був активно залучений до релігійного життя Києва свого часу.

Графіті № 1912. Самуїл Бака. Текст напису: Samuel Baка ‘Самуїл Бака’. Самуїл походив з литовської родини Бак гербу Massalski. На момент елекції короля Яна Казимира (1648) він був стольником смоленським, що зафіксовано у елекційному документі (1648–1668)²².

Графіті № 1917. Микола Верещинський. Текст напису: Mikolaj Weresczinsky ‘Миколай Верещинський’. Родовим гніздом Верещинських було село Верещин у нинішньому Володавському повіті Седлецької губернії. Микола Верещинський є сином Федора Верещинського († 1540 р.) і Малгожати Сосновської, дядьком київського католицького єпископа Йосипа Верещинського (1589–1598)²³.

Графіті № 1924. Войцех Надольський. Текст напису: Bil tu Woysceh Nadolsky ‘Був тут Войцех Надольський’. Родина Надольських гербу Roch походила з Равського воєводства, Войцех був сином Олександра Надольського, чоловіком Сусанни Держановської²⁴.

Графіті № 1932. Мартін Броньовський (рис. 4). Текст напису: anno 1590. Martin Broniowski ‘року 1590. Мартін Броньовський’. Запис вирізняється з-поміж інших ретельністю виконання та великими розмірами літер. Нам відомо одразу кілька історичних осіб з іменем Мартін Броньовський. Мартін Броньовський гербу Огоїцзук разом з братом Яном згадується під 1598 р.²⁵, а отже, він теоретично міг залишити напис у Святий Софії. Проте якихось

²⁰ Пам’ятки. – К., 2001. – Т. 3: Архів української церкви. – Вип. 1: Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Упор. М. В. Довбищенко. – С. 339.

²¹ Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. – К., 2008. – С. 198, 218.

²² Niesiecki K. Korona Polska. – Lwów, 1728. – Т. 1. – С. 27–28.

²³ Стороженко А. В. Малоизвестные сочинения киевского бискупа Иосифа Верещинского (1589–1598 гг.). – К., 1890. – С. 1–2.

²⁴ Niesiecki K. Korona Polska. – Т. 3. – С. 332.

²⁵ Ibidem. – Т. 1. – С. 192–194.

підстав для його перебування у Києві на сьогодні не виявлено. Мартін Броньовський гербу Тапава в 1578–1579 рр. був секретарем Стефана Баторія і здійснював дипломатичну місію до перекопських татар. Інформацію про хід своєї мандрівки він висвітлює у книзі “*Tartariae descriptio, ante hae in lucem nunquam edita cum tabulis geographicis ejusdem hersonesus Tauricae*” (Кйольн, 1595). Мартін помер близько 1593 р., а отже, теж гіпотетично міг залишити свій підпис у Софії в 1590 р. Однак відома на сьогодні життєва доля Броньовського примушує сумніватися у такому припущенні. Після смерті короля Баторія у 1587 р. його кар’єра пішла на спад, він мав багато масткових неприємностей, вирішення яких змушувало його до постійної участі у судових процесах. Згідно з інформацією С. Старовольського, залишок життя Мартін провів на військовій службі²⁶. Тому найвірогіднішою є ідентифікація автора софійського графіті з Мартином Броньовським гербу Leliwa (1568–1624) – відомим релігійним дисидентом та полемістом своєї доби. Після навчання в німецьких землях (1581–1587) він повертається до Речі Посполитої і стає активним членом спільноти “Чеських братів”, бере участь у протестантському синоді в Торуні 1595 р. Броньовський відомий, передусім, завдяки авторству книги “*Apokrysis abo odpowiedź na książki o synodzie brzeskim 1596*” (Краків, 1597 р., псевдонім – Христофор Філалет) – першої серйозної відповіді православної сторони на книгу Петра Скарги “*Obrona synodu Brzeskiego*”²⁷. Прикметним є те, що цей Броньовський підтримував тісні стосунки з київським воєводою Василем Острозьким. Відомо, зокрема, що у 1598 р. він діяв на сеймиках від імені Острозького як його “приятель добрий”²⁸, однак добрі стосунки між ними сформувалися ще раніше²⁹. Саме тісні контакти Броньовського з Острозьким та активна участь у суспільно-релігійному житті Речі Посполитої могли зумовити відвідання Мартином Києва та розміщення великого за розміром графіті з його іменем на центральному панно вівтарної частини Софійського собору.

Графіті № 1945. Антоній Грекович (рис. 3). Текст напису: А(нтонии) Грек(ови)ч(ь). Намісник уніатського митрополита в Києві у 1610–1618 рр., який був втоплений козаками у Дніпрі 23 лютого 1618 р. Порівнюючи графіті з автографом, виконаним Грековичем на папері (рис. 2), можемо помітити подібність начерку окремих літер³⁰, а отже, стверджувати про особисте виконання ним цього напису. Факт залишення автографа митрополичим намісни-

²⁶ Chodynicki K. Broniewski Marcin // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1936. – Т. 2. – S. 461–462.

²⁷ Stradomski J. Spory o “wiarę grecką” w dawnej Rzeczypospolitej. – Kraków, 2003. – S. 32.

²⁸ Chodynicki K. Broniewski Marcin. – S. 461–462.

²⁹ Byliński J. Marcin Broniewski – trybun szlachty wielkopolskiej w czasach Zygmunta III. – Wrocław, 1994. – S. 20.

³⁰ Автори висловлюють подяку за це спостереження М. Довбищенку, публікаторові автографа Грековича.

ком підкреслює усвідомлення важливості практики написання графіті софійським духовенством.

Графіті № 1948. Іоан Бучацький. Текст напису: Io[a]nis Buc[za]sky 'Іоанн Бучацький'. Родина Бучацьких гербу Piława походить з Подільського воєводства. Нам відомо дві особи з цієї родини з іменем Ян (Іоанн). Перший – Ян Казимир Бучацький († 1602 р.), син подільського підкоморія Миколи Бучацького, який, зрікшись кальвінізму, перейшов у католицизм, навчався у Римі та був активним промотором канонізації домініканця Яцека Одровонжа. Згодом займався дипломатією та був відомим суспільно-політичним діячем свого часу³¹. Другий – Ян Бучацький, творовський підстолий і підстароста оршанський, підписав елекційний документ Яна III Собеського у 1674 р.³².

Графіті № 1949. Адріан Мартіновський (рис. 5). Текст напису: Di(e) 29 May {anno} D(om)ini 1587, przed elekciey Krola. Racz dac Boze wiek slawic we wszezy poboznosci i wyrwi z grzechu, smiluy się dla swoiey milosci. Adrian Marciniowski reka swa. М. 'Дня 29 травня року Божого 1587, перед елекцією короля. Боже, зволь дати довіку славити в усій побожності і вирви з гріха, змилуйся заради своєї милості. Адріан Мартіновський рукою своєю. М.' Адріан Мартіновський гербу Торог з Краківського воєводства відомий завдяки своєму підпису під документом каптурового (переделекційного) суду 1586 р.³³. Найімовірніше, Адріан міг бути в Києві у травні 1587 р. тільки проїздом і пізніше взяв участь у виборах нового монарха. Текст молитви є повною імпровізацією (доволі хаотичного характеру), що може свідчити про поширення новочасних тенденцій індивідуального звернення до Бога, яке вже не орієнтувалося на традиційні взірці. Уточнення "перед елекцією короля" (вибори нового короля Сигізмунда III мали місце 19 серпня 1587 р.) промовисто говорить про вагому роль політичних подій в житті шляхтича Речі Посполитої кінця XVI ст.

Таким чином, сьогодні ми можемо виокремити близько двох десятків відомих історичних персоналій XVI–XVII ст., чії написи зафіксовані у центральній наві Софійського собору. Які відомості це додає до біографії цих осіб? Переважна більшість графіті є автографічними. А отже, виконання написів у Святій Софії підкреслює факт перебування їхніх авторів у Києві. Мета цього перебування не завжди є чітко встановленою. У випадку із автографами духовенства є можливість припускати їх резидювання при митрополічій кафедрі. Неодноразово зафіксовано присутність у Софії католицьких ченців-домініканців³⁴. Появу шляхетських автографів пояснюємо фак-

³¹ *Niesiecki K.* Korona Polska. – Т. 1. – S. 219.

³² *Ibidem.* – S. 218–219.

³³ *Ibidem.* – Т. 3. – S. 225.

³⁴ Окрім згаданих у цій статті ченців-домініканців, слід відзначити "автограф" Габрієля Олевінського у південній сходовій вежі Софії Київської. Див.: *Сінкевич Н., Корнієнко В.* Комплекс графіті центральної апсиди Софії Київської... – С. 166.

том перебування самих авторів або їхніх родичів на урядових посадах у Київському воєводстві, володінням земельними посілками на Київщині. У випадку зі шляхтою віддалених воєводств мали місце, очевидно, коротко-термінові місії або ж військові походи.

Тривалий час у європейській історіографії панувала думка про те, що ранньомодерні графіті є проявом вандалізму стосовно священних зображень. Лише нещодавно було показано, що графіті, залишені в європейських храмах, є способом маніфестації своєї приналежності до локальної спільноти, у віданні якої перебуває церква. У випадку із храмами, які були відомими паломницькими центрами, має місце підкреслення факту здійснення людиною паломницької подорожі. Графіті також залишалися як свідчення про вагомі події церковного і суспільного життя (наприклад, перенесення мощей), як молитви до тих святих, на фресках яких вони розміщувалися, тощо. Після тривалого дослідження західноєвропейської ранньомодерної епіграфіки історики почали розцінювати графіті переважно як девоційний акт³⁵. У випадку із софійськими графіті ми однозначно відмовилися від трактування їх як прояву блюзнірства чи вандалізму – серед авторів графіті зустрічаємо як благочестивих донаторів, так і саме софійське духовенство. На нашу думку, метою виконання пам'ятних написів у Софії було підкреслення факту перебування автора у храмі і вираження надії на справдження молитовних сподівань³⁶. Показово, що таку надію висловлював як протестант Мартін Броньовський, так і донатори православних храмів Анна з Кішок та Олександр Єловицький, чернець-католик Станіслав Бзовський та намісник унійного митрополита Антоній Грекович.

У кількох випадках ми не можемо віднайти даних стосовно осіб, чий імена вказані в графіті, проте відомо, що вони походять зі знаних шляхетських родин. У цьому разі згадка імен збагачує інформацію щодо генеалогії окремих родів.

Наведемо кілька характерних прикладів.

Графіті № 1918. Христофор Замойський. Текст напису: Bil tu Kristof Zamoisky go{ku}... 'Був тут Христофор Замойський року...' Поза сумнівом, Христофор належав до знаної польської шляхетської родини Замойських гербу Jelita³⁷. Нам відома велика кількість представників родини Замойських, які так чи інакше були пов'язані з Києвом. Варто згадати хоча б київських воєвод Томаша (1619–1628) та Яна (1658–1659) Замойських³⁸. Однак інформації щодо представника родини на ім'я Христофор віднайти не вдалося.

³⁵ Plesch V. Destruction or Preservation? The Meaning of Graffiti on Paintings in Religious Sites // Art, Piety and Destruction in the Christian West, 1500–1700 / Edited by Virginia Chieffo Raguin. – Farnham, Surrey, England; Burlington, VT: Ashgate, 2010. – P. 136–161.

³⁶ Див.: Корнієнко В. В. Корпус графіті Софії Київської... – С. 361–362.

³⁷ Niesiecki K. Korona Polska. – Т. 4. – S. 664–675.

³⁸ Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. – Т. III. – Z. 4. – S. 31, 67.

Графіті № 1918. Ян Злотопольський. Текст напису: Ian Zlotopolsky 1601 13 january 'Ян Злотопольський. 1601 р. 13 січня'. Зі збережених писемних джерел маємо інформацію про київського підсудка 1614–1629 рр. Петра Злотопольського³⁹, родичем якого, вірогідно, був автор напису.

Графіті № 1991. Прокопій Олександр Скаржевський. Текст напису: Prokopius Alexander Skarzewsk[y] 'Прокопій Олександр Скаржевський'. Родина Скаржевських гербу Radwan походить з Київського воєводства⁴⁰, однак про особу Прокопія даних віднайти не вдалося.

Часто в текстах графіті зазначаються імена представників міщанських родин, які взагалі рідко фіксуються в письмових джерелах. Це посилює роль епіграфіки для соціальної історії. Очевидно, київськими міщанами були родини Шаїмових (*графіті № 2062*; текст: **Шанмов(ъ) Назаръ** 'Шаїмов Назар'), Шибек (*графіті № 1889*; текст: **Микола Шибѣка АХНИ** 'Микола Шибєка 1658') та Дубин (*графіті № 1902*; текст: **Карп(ъ) Дубинна АХНЕ** 'Карп Дубина 1655'). З міщанського середовища походив, очевидно, Олександр Мостош, запис якого вміщено під 1630 р. (*графіті № 1919*; текст: Alexander Mostosz anno 1630 'Олександр Мостош року 1630'). Це стосується й особи Грицяя Совогули (*графіті № 1954*; текст: Hricaj Sowohula an(no) 1621 maj 31 'Грицяй Совогула року 1621 травня 31-го') та Симона Радоміти (*графіті № 1942*; текст: Simon Radomita 1589 'Симон Радоміта 1589'). В останньому випадку можемо встановити лише, що прізвисько "Радоміта" вказує на походження Симона з м. Радома, центру Радомського воєводства.

Підводячи загальні підсумки, одразу зазначимо, що пошук і атрибуція написів ранньомодерної доби у Софії Київській триває до цього часу, їхні результати будуть опубліковані у повному корпусі софійських графіті⁴¹. Не виключено, що у процесі подальших досліджень нами буде виявлено ще низку автографів видатних історичних осіб і не відомих до сьогодні представників шляхетських та міщанських родин кінця XVI–XVII ст. Сьогодні ми хотіли представити науковому загалу тільки найважливіші, на наш погляд, написи, які можуть стати у пригоді не тільки генеалогам і пресографам, а й дослідникам історії Києва, історикам релігійності та міжконфесійних відносин в Україні XVI–XVII ст.

³⁹ Ibidem. – S. 342.

⁴⁰ *Niesiecki K.* Korona Polska. – Т. 4. – S. 111.

⁴¹ На сьогоднішній день складено облікову документацію на понад 2800 епіграфічних пам'яток Софії Київської XI – початку XVIII ст. Вже опубліковано першу частину задуманого корпусу, куди увійшли 480 графіті, що збереглися у приділі св. Георгія Великомученика (*Корнієнко В. В.* Корпус графіті Софії Київської...), до друку подано ще дві частини, одна з яких присвячена публікації 368 графіті з приділа свв. апостолів Петра і Павла, друга – 606 графіті з центральної нави Софії Київської.

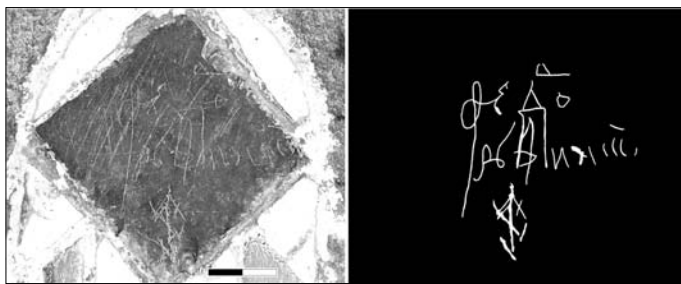

Рис. 1. Фотографія та прорисовка графіті № 1884. Пам'ятний напис Федора Ружинського. Перше-друге десятиліття XVII ст.

Рис. 2. Підпис Антонія Грековича в листі до Іпатія Потія. 1610 р. Фотографія люб'язно надана М. Довбищенком

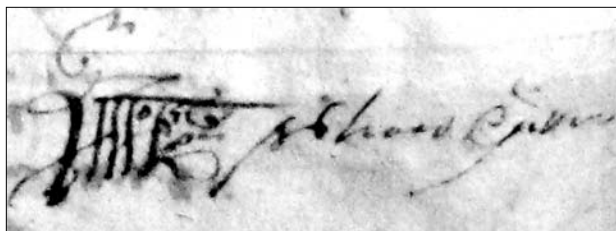

Рис. 3. Прорисовка графіті № 1945. Пам'ятний напис Антонія Грековича. 1610–1618 рр.

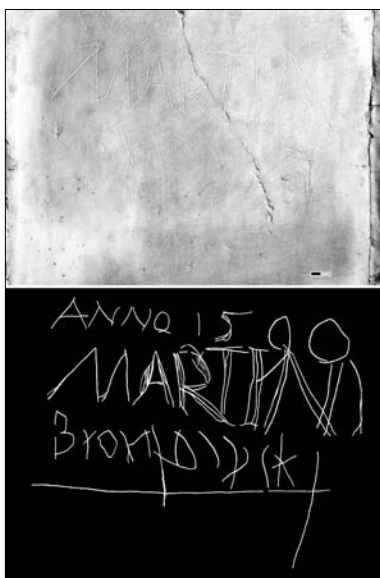

Рис. 4. Фотографія та прорисовка графіті № 1932. Пам'ятний напис Мартіна Броньовського. 1590 р.

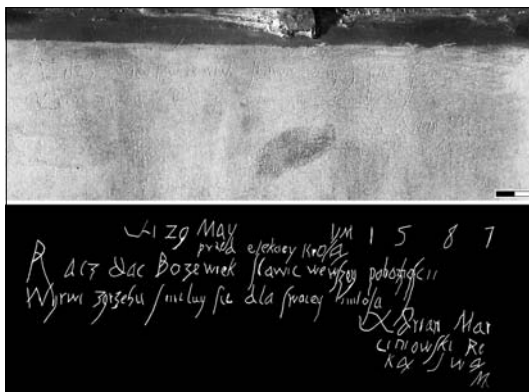

Рис. 5. Фотографія та прорисовка графіті № 1949. Молитовний напис Адріана Мартіновського. 1587 р.

В'ячеслав Корнієнко, Наталія Сінкевич (Київ). **Написи-графіті XVI–XVII століть центральної нави Софії Київської як джерело до біографістики та генеалогії.**

Стаття присвячена проблемі використання графіті Софії Київської як джерела для біографічних і генеалогічних студій. Наводяться найцікавіші й найінформативніші написи-автографи XVI–XVII ст., робляться припущення щодо мети і обставин залишення графіті в соборі, узагальнюються соціальні та конфесійні характеристики їхніх авторів.

Ключові слова: біографістика, генеалогія, св. Софія, надписи.

Вячеслав Корниенко, Наталья Синкевич (Киев). **Надписи-граффити XVI–XVII столетий центрального нефа Софии Киевской как источник для биографистики и генеалогии.**

Статья посвящена проблеме использования граффити Софии Киевской в качестве источника для биографических и генеалогических исследований. Показаны наиболее интересные надписи-автографы XVI–XVII ст., выдвинуты гипотезы относительно цели и обстоятельств оставления граффити в соборе, обобщены социальные и конфессиональные характеристики их авторов.

Ключевые слова: биографистика, генеалогия, св. София, надписи.

Vyacheslav Korniienko, Natalia Sinkevych (Kyiv). **The Wall Inscriptions of the 16th and 17th Centuries of the Central Nave of Saint Sophia's Cathedral as a Biographical and Genealogical Source.**

The article deals with problem of interpretation of Saint Sophia's Cathedral inscriptions as biographical and genealogical source. The authors publish most interesting and informative inscriptions – autographs of the 16th and 17th centuries. They present also some hypotheses about the aims and circumstances of the inscriptions' appearance, as well as describing the social and confessional characteristics of their authors.

Key words: biographical and genealogical studies, Saint Sophia, inscriptions.